

Aleksandra Losik-Sidorska

Projekt tablicy heraldycznej w zbiorach Biblioteki Kórnickiej

Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej 30, 105-117

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

PROJEKT TABLICY HERALDYCZNEJ W ZBIORACH BIBLIOTEKI KÓRNICKIEJ

W Dziale Grafik Biblioteki Kórnickiej Polskiej Akademii Nauk pod sygnaturą D. IV. 131 znajduje się niedokończony projekt tablicy heraldycznej. Wspomina o nim Stefan Kuczyński w swej monografii dotyczącej heraldyki ziemskiej¹. Jest to jedyna wzmianka o tej tablicy w literaturze naukowej, dlatego też celem tego artykułu jest jej prezentacja, a także próba analizy zawartego w niej programu heraldycznego.

OPIS TABLICY

Omawiana tablica to prostokątna kartka papieru o szerokości 55 i wysokości 80 cm, na której naklejono ryciny², przedstawiające herby ziemskie, o wysokości 5,5 cm i szerokości 4,7 cm. Są one ponumerowane, opatrzone identyfikującymi herby podpisami wykonanymi ołówkiem, niektóre z nich zawierają krótkie notatki. Na tablicy można wyróżnić znajdujący się na środku pionowy pas trzech herbów. Pozostałe ułożone są w pięciu rzędach po obu bokach środkowego pasa. W każdym z rzędów znajduje się po sześć pól przeznaczonych na poszczególne herby. Niektóre z owych pól pozostają puste – dla szesnastu herbów nie wykonano grafik, a w ich miejscu znajdują się jedynie naszkicowane ołówkiem tarcze, przy których zanotowano uwagi dotyczące sposobu ich uzupełnienia³.

Zastosowano różne typy tarcz herbowych. Klasyczna tarcza gotycka, zbudowana na planie trójkąta równobocznego, wykorzystana jest tylko raz: w herbie województwa krakowskiego (na tablicy nr 7). Kolejnym typem jest tarcza późnogotycka, z zaokrąglonym dolnym brzegiem, której użyto w trzech miejscach – w herbie ziemi oświęcimskiej (nr 8), zatorskiej (nr 9) oraz zakonu krzyżackiego (nr 59). Późnogotycka tarcza turniejowa występuje w dwóch wariantach: z wy-

¹ S. K. Kuczyński, *Polskie herby ziemskie. Geneza, treść, funkcje*, Warszawa 1993, s. 287.

² Wykonane techniką drzeworytniczą; więcej o niej patrz: A. Jurkiewicz, *Podręcznik metod grafiki artystycznej*, Warszawa 1975, s. 134–143.

³ Wykaz wszystkich herbów zamieszczono w Aneksie.

cięciem z prawej lub lewej strony. Wariant pierwszy zastosowano w przypadku herbów ziemi kaliskiej (nr 2), województwa sandomierskiego (nr 10), oraz województwa ruskiego (nr 20), natomiast wariant drugi wykorzystano tylko raz: dla herbu ziemi halickiej (nr 22). Rollwerkowe tarcze późnorenesansowe występują trzykrotnie: w herbach województwa podlaskiego (nr 12), księstwa żmudzkiego (40) oraz Wielkiego Księstwa Litewskiego (nr 42). Szczególnie ozdobna jest rollwerkowa tarcza znajdującego się w środkowym pasie herbu Pogoń. Równie imponująca jest tarcza typu florenckiego, w której przedstawiono herb Orzeł Biały. Pozostałe tarcze, również te naszkicowane, reprezentują typ renesansowy⁴.

Wszystkie herby są podpisane, aczkolwiek przy części z nich zanotowano dodatkowe informacje. Herb województwa sieradzkiego (nr 3) opatrzone informacją: „Lew nie jest dość biały – pole ma być czerwone a nie żółte [nieczytelne]” pod herbem, rycinie z herbem województwa ruskiego (nr 20) towarzyszy uwaga: „pole fałszywe”, zaś przy herbie Prus Książęcych (nr 60) widnieje notatka: „pole [nieczytelne] zmieni”. Pozostałe adnotacje umieszczone są przy szkicach tarcz herbowych i zawierają głównie informacje dotyczące godeł, które powinny się w nich znaleźć. Dzieje się tak w przypadku następujących herbów: województwa mazowieckiego (nr 16, pole dzielone w słup, adnotacja w tarczy: „orzeł”), ziemi liwskiej (nr 17, pole dzielone w słup, adnotacja poza tarczą: „pół niedźwiedz, pół orzeł”), województwa podlaskiego (nr 19, adnotacja poza tarczą: „pogoń lit. i Orzeł Biały”), witebskiego (nr 50, adnotacja w tarczy: „Pogoń”).

Poza tym zdarzają się również informacje dotyczące barw heraldycznych. Tak jest przy okazji herbu województwa trockiego (nr 38, adnotacja w tarczy: „pogoń w czerwonym”⁵ polu tarczy [nieczytelne]), połockiego (nr 47, adnotacja w tarczy: „Pogoń w białym polu”), nowogrodzkiego (nr 48, adnotacja w tarczy: „anioł czarny i Pogoń”), mściławskiego (nr 52, adnotacja w tarczy: „Pogoń na żółtej chorałgi”) oraz Wielkiego Księstwa Mińskiego (nr 53, adnotacja w tarczy: „Pogoń w cielistym kolorze”).

INSPIRACJE GRAFICZNE

W zbiorach Biblioteki Kórnickiej znajduje się teczka z materiałami dotyczącymi inicjatyw heraldycznych Tytusa Działyńskiego⁶. Znajduje się w niej nienumerowana, niebieska koperta. Jej zawartość jest bezpośrednio związana z omawianym projektem tablicy. Mianowicie znajdują się w niej szkice trzech herbów ziemskich: księstwa żmudzkiego (nr 39), województwa kijowskiego (nr 34), a także Księstwa Słupskiego (nr 57). Na podstawie tych szkiców, wykonano trzy ryciny, wykorzystane następnie na tablicy heraldycznej.

⁴ P. Dudziński, *Alfabet heraldyczny*, Warszawa 1997, s. 15–20.

⁵ Podkreślenie w oryginale.

⁶ BK 7484.

Dzięki owym przerysom można prześledzić proces powstawania rycin. Można przypuszczać, że wykonawca miał określony wzór, z którego korzystał na pierwszym etapie pracy. Następnie wykonywał szkic, który odpowiednio stylizował, tworząc ostateczną wersję herbu, który widnieje na rycinie. Oznacza to, że ryciny, które znajdują się na tablicy, różnią się od swoich pierwowzorów. W przypadku herbu Księstwa Słupskiego (nr 57) różnica widoczna jest w kilku szczegółach. Na szkicu znajdującym się w kopercie gryf ma głowę uniesioną pod kontem 45°. Jego skrzydła są rozbudowane, można wyróżnić w ich budowie trzy rzędy piór. Ogon skierowany jest ku dołowi. Natomiast na rycinie umieszczonej na projekcie tablicy heraldycznej, głowa gryfa nie jest podniesiona, skrzydła są węższe, z jednym rzędem piór, ogon skierowany jest w górę. Rycina herbu województwa kijowskiego odbiega w sposób znaczny od szkicu. Postać anioła ma inne rysy twarzy, układ szaty, aczkolwiek dokładnie odwzorowane atrybuty (szczególnie rękojeść), oraz skrzydła. Herb województwa żmudzkiego (nr 57) naszkicowany jest w sposób schematyczny, dlatego trudno doszukiwać się podobieństwa pomiędzy nim a tym, już stylizowanym, występującym na tablicy.

Mając świadomość istnienia owego złożonego procesu powstawania rycin, można postarać się wskazać na kilka prac, które mogły służyć za wzór twórcy owych przedstawień herbów. Pierwszym takim źródłem jest rękopis „Klejnotów” Długosza⁷. Cecylia, córka Tytusa Działyńskiego napisała o nim w jednym z listów: „znalazłam manuskrypt siedemnastowieczny długoszowej kroniki. Ma oryginalną pisownię i jest jeszcze paskudniej malowany”⁸. Tytus Działyński polecił jej wykonanie odbitek metodą chromolitograficzną i przesłanie ich do Kórnika. Ów rękopis jest nowożytną kopią dzieła Długosza „Insignia seu Clenodia Regni Poloniae”. To, co stanowi o jego wyjątkowości, to 178 wizerunków herbów, w tym 15 ziemskich⁹. Ta praca stała się pierwowzorem dla następujących herbów: województwa kaliskiego (nr 2), ziem: sandomierskiej (nr 10), ruskiej (nr 20), halickiej (nr 22), zakonu krzyżackiego (nr 59). Charakterystyczna jest wyjątkowa zgodność z pierwowzorem, zauważalna nawet w przypadku typów tarcz herbowych.

Kolejna grupa trzech herbów związana jest stylistycznie z herbarzem Ambrożego z Nysy¹⁰. Następujące herby wydają się być z niego zaczerpnięte: województwa poznańskiego (nr 1), ziemi wieleńskiej (nr 4), dobrzyńskiej (nr 14). Najwier-

⁷ H. Polackówna, *Stemmata Polonica. Rękopis nr 1114 „Klejnotów” Długosza w Bibliotece w Paryżu*, Lwów 1926; o rękopisie patrz P. Dymmel, *Kiedy powstał tzw. herbarz arsenaliki?*, [w:] *Heraldyka i okolice*, pod. red. A. Rachuba, S. Górzniński, H. Manikowska, Warszawa 2002, s. 123–131.

⁸ List z 21 marca 1859, Paryż; mf 6676 (BK 07330).

⁹ H. Polackówna, *Stemmata Polonica...*, s. 2.

¹⁰ Ambroży z Nysy, *Arma Regni Poloniae*, Antwerpia 1562; książka znajduje się w zbiorach Biblioteki Kórnickiej, brak informacji kiedy została zakupiona; o drugim wydaniu tej pracy patrz: J. Szymański, *Nieznane źródło heraldyki polskiej z XVI wieku*, „Studia Źródłoznawcze”, t. 32/33, s. 129–142.

niej oddano ostatni herb, zaznaczając dokładnie rysy twarzy, układ włosów, oraz kształty koron. Równie szczegółowo oddano kształt orła z herbu województwa poznańskiego. Pewna różnica występuje w przedstawieniu herbu nr 4 (ziemia wieleńska). Na tablicy heraldycznej z boku baranka tryska krew, ten szczegół nie występuje w herbarzu Ambrożego z Nysy. Poza tymi różnicami warto również zauważyć fakt zastosowania innych typów tarcz herbowych.

Trzy herby – a mianowicie oba warianty herbu województwa kijowskiego (nr 34 i nr 35), oraz nowogrodzkiego wariant B (nr 49) – wzorowane były na pracy Joachima Bielskiego¹¹. Szczególnie ciekawy jest przykład herbu województwa kijowskiego, do którego zachował się wspomniany już szkic. Można zaobserwować, że ów naszkicowany wzór jest bardziej podobny do pierwowzoru niż forma zaprezentowana na rycinie. Zwraca jednak uwagę wierne oddanie kształtu rękojeści miecza trzymanego przez anioła. Anioł z herbu województwa nowogrodzkiego wyraźnie przypomina postać z herbu nr 34, stąd też można uznać, że obie ryciny czerpią z jednego źródła. Najmniej wyraźne, aczkolwiek zauważalne, jest podobieństwo pomiędzy pierwowzorem, a drugim herbem województwa kijowskiego (nr 35).

Największe trudności sprawia określenie wzorców dla tych herbów, których godłem jest orzeł. Szukając ich pierwowzorów, należy zwrócić uwagę na starodruki z XVI wieku. W wielu z nich wykorzystano bowiem manierystyczny typ orła. Ów manierystyczny model orła charakteryzował się wydłużoną sylwetką ptaka (zazwyczaj wpisywała się w owal), długą wygiętą szyją, wychodzącą z sercowatego korpusu, który przechodził w kilkustrefowy, stylizowany ogon. Skrzydła miały linię okrągłą, z koncentrycznie upiętymi lotkami, przedzielonymi wąskimi piórami (listwami). Na zakończeniu znajdowały się pióra w kształcie haczyków. Skrzydła były rozłożone, sięgały linii głowy. Dziób zwykle był rozarty, z widocznym językiem. Szpony miały wyraźny drapieżny charakter, co współgrało z masywnymi nogami¹².

W związku z powtarzalnością tego modelu, trudno jednoznacznie wskazać na pierwowzór wykorzystanych na tablicy herbów. Można jednak wymienić kilka prac, znajdujących się w zbiorach Biblioteki Kórnickiej, w których to wspomniany typ orła wstępuje. Orły znajdujące się w pracach Jana Palczowskiego¹³, oraz Andrzeja Frycza Modrzewskiego¹⁴ wykazują podobieństwo do następujących rycin:

¹¹ J. Bielski, *Kronika Polska Marcina Bielskiego nowo przez Ioachima Bielskiego syna iego wydana*, Kraków 1597; znajduje się w zbiorach Biblioteki Kórnickiej, brak informacji o tym, kiedy była zakupiona.

¹² A. Jaworska, *Orzeł Biały. Herb państwa polskiego*, Warszawa 2003, s. 170–176.

¹³ J. Palczowski, *Ustawy prawa polskiego dla pamięci krotko wypisane*, Brześć 1561. Książka znajduje się w zbiorach Biblioteki Kórnickiej, brak informacji o terminie zakupu.

¹⁴ A. F. Modrzewski., *Ad [...] regem Poloniae Sigismundum Augustum Lascius sive De poena homicidii Andrea Fricio Modrevii authore*, Kraków 1543.

województwa poznańskiego (nr 1), ziemi oświęcimskiej (nr 8), ziemi zatorskiej (nr 9). Bardzo interesująca jest grupa siedmiu herbów z następujących województw: plockiego (nr 15), rawskiego (nr 18), chełmińskiego (nr 26), malborskiego (nr 27), czernichowskiego (nr 36), ziemi przemyskiej (nr 21), Prus Książęcych (nr 60). Zastosowany w nich model orła jest nadal typem manierystycznym. Ma on jednak cechy wyróżniające: ogon (w kształcie niezamkniętej ósemki), oraz skrzydła z bardziej zróżnicowanymi i ściśniętymi piórami. Dodatkowo orzeł z herbu Prus Książęcych ma na skrzydłach przepaski. Te siedem herbów nawiązuje bezpośrednio do typu orła zastosowanego w pracy Stanisława Orzechowskiego, wydanej przez Tytusa Działyńskiego¹⁵. Interesujące jest także ich podobieństwo do orłów z obrazów Arendta, które miały zawisnąć w Sali Mauretańskiej zamku w Kórniku¹⁶.

Wyjątkowy jest herb województwa krakowskiego, którego godłem także jest orzeł. Rycina została wykonana szkicowo, widoczny jest jedynie zarys orła. Pomimo tego można wskazać z bardzo dużym prawdopodobieństwem, że za wzór posłużył herb z jednej z najstarszych monstrancji w Polsce (datowanej na ok. 1400 r.), podarowanej kościołowi Bożego Ciała w Poznaniu przez Władysława Jagiełłę¹⁷.

Szczególnie interesujące są trzy herby ze strefy A. Pierwszym z nich jest skwadrowany herb Rzeczypospolitej (Orzeł Biały z Pogonią). Wzór zaczerpnięto z pieczęci mniejszej podkanclerskiej z czasów Zygmunta Augusta¹⁸. Korona również nawiązuje do tej, występującej na wspomnianej pieczęci. Wykorzystany był także w herbarzu Ambrożego z Nysy¹⁹, oraz we wspomnianej już *Policyi Królestwa Polskiego*.

Kolejnym herbem, wstępującym w centrum, jest herb Zygmunta Starogo w tarczy florenckiej. Pierwowzór tego herbu znajduje się na zewnętrznej ścianie Kaplicy Zygmuntowskiej. Orzeł ma niewyodrębnioną od głowy szyję, wygiętą

¹⁵ S. Orzechowski, *Policya Królestwa Polskiego na kształt arystotelowsowych polityk wpisana i na świat dla dobra pospolitego trzema księgami wydana*, Poznań 1859.

¹⁶ R. Kąsinowska, *Zamek w Kórniku*, Kórnik 1998, s. 137–138; J. Kaźmierczak, *Funkcje ideowe kórnickiej rezydencji Tytusa Działyńskiego*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” [dalej: PBK], Z. 12: 1976, s. 58.

¹⁷ Z. Kurzawa, *Monstrancje - relikwiarze w kościele Bożego Ciała w Poznaniu*, [w:] „Kronika Miasta Poznania”, 1992 nr 3/4, s. 169–189; dokładne zdjęcia i najnowsza literatura patrz M. Woźniak, *Monstrancja gotycka z kościoła Bożego Ciała w Poznaniu*, [w:] *Imagines potestatis: insygnia i znaki władzy w Królestwie Polskim i Zakonie Niemieckim: katalog wystawy w Muzeum Zamkowym w Malborku 8 czerwca-30 września 2007 roku*, pod. red. J. Trupinda, Malbork 2007, s. 438–440.

¹⁸ Na pieczęci znajduje się czteropolowa tarcza ze skwadrowanym herbem Rzeczypospolitej (Orzeł i Pogoń), herb jest zwieńczony koroną zamkniętą, podtrzymywany przez dwa anioły. Na banderoli inskrypcja wykonana kapitałą renesansową: +SIGISMVNDVS AVGVST D(ei) G(ratia) REX POLONIAE MAG(nus) DVX LITHVA ETC(etera); Z. Piech, *Monety, pieczęcie i herby w systemi symboli władzy Jagiellonów*, Warszawa 2003, s. 81.

¹⁹ Ambroży z Nysy, *Arma Regni Poloniae...*, s. 1.

w prawą stronę. Sercowaty korpus współgra z masywnymi nogami. Rozłożysty ogon dopasowany jest do wydłużonego kształtu tarczy herbowej. Korpus oplata duża cyfra S. Nad głową korona zamknięta. Omówiony herb był wielokrotnie reprodukowany, m. in. na karcie tytułowej książki Julian Ursyna Niemcewicza²⁰. Zmieszczona na tablicy heraldycznej rycina tego herbu, wykorzystana była także przez Tytusa Działyńskiego jako ilustracja w III i II części *Źródłopism do dziejów Unii*²¹. Rycina zamieszczona w tych wydaniach jest sygnowana nazwiskiem: „A[leksander] Vogel”.

Trzeci z umieszczonych w strefie A herbów – Pogoń Litewska, także jest związana z publikacjami założyciela Biblioteki Kórnickiej. Rycina została wykonana w 1856 roku przez Alberta Vogela, na podstawie rysunku Juliusza Kossaka. Po raz pierwszy wydano ją drukiem w 1861 roku w II części wspomnianych już *Źródłopismach*, następnie opublikowano ją w wydany już po śmierci Tytusa Działyńskiego *Zwierzynku* Mikołaja Reja²². W obu przypadkach rycina jest sygnowana dwoma nazwiskami: „J. Kossak”, oraz „A. Vogel”.

ANALIZA TREŚCI IDEOLOGICZNEJ

Wśród notatek ze wspomnianej już teczki o sygnaturze BK 7484, znajdują się materiały dotyczące podziału administracyjnego Wielkopolski. Na karcie nr 63 zanotowano: „Waga w r. 1767 dzieli Polskę na 3 wielkie prowincje Wielką Polskę, Małą Polskę, W. X. Litewskie²³”. Właśnie w pracy wspomnianego ks. Teodora Wagi²⁴ należy szukać klucza układu herbów zastosowanego na omawianej tablicy heraldycznej. Rozmieszczenie rycin ma charakter terytorialny. Przestrzeń na omawianej tablicy można podzielić następująco:

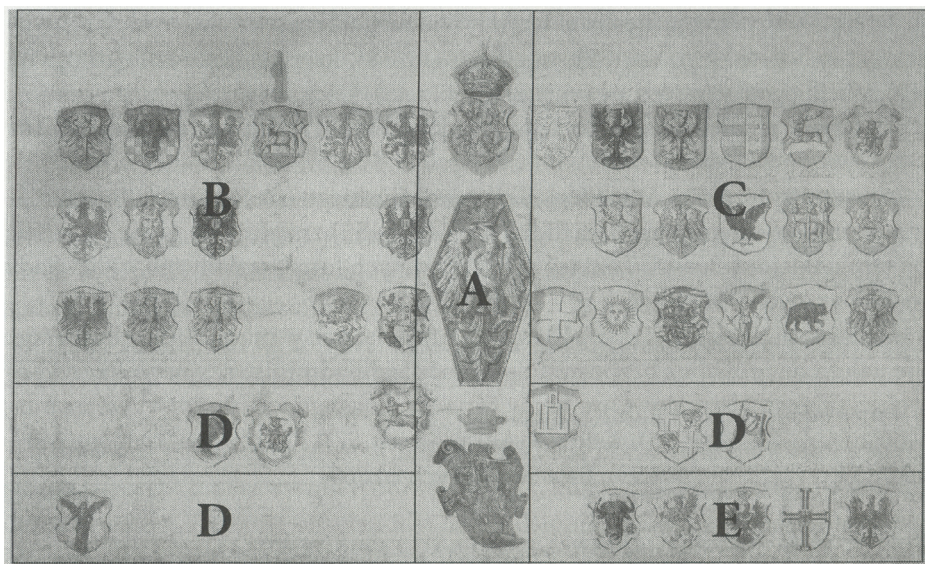
²⁰ J. U. Niemcewicz, *Śpiewy historyczne z muzyką i rycinami*, Warszawa 1816; *Orły nasze. Orzeł Biały w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej*, pod. red. M. Rokosz, Kraków 1996, s. 222.

²¹ *Źródłopisma do Dziejów Unii Korony Polskiej i W. X. Litewskiego. Część III*, wyd. Działyński T. Poznań, 1856; *Źródłopisma do Dziejów Unii Korony Polskiej i W. X. Litewskiego. Część II. Oddział I*, wyd. Działyński T. Poznań, 1861.

²² M. Rej, *Zwierzyniec, w którym rozmaitych stanów ludzi, zwierząt, i ptaków, kształty, przypadki, i obyczaje, są właśnie wypisane, zwłaszcza tu czasem dzisiejszym naszym niejako przypadające*, Paryż 1861.

²³ Podział ten oczywiście tożsamy z rzeczywistym podziałem administracyjnym Rzeczypospolitej na trzy wielkie prowincje. Poniżej tego zdania Tytus Działyński zanotował uwagi T. Wagi dotyczące wyglądu herbów następujących województw: poznańskiego, kaliskiego, sieradzkiego, wieluńskiego, łęczyckiego, brzesko-kujawskiego, inowrocławskiego, oraz ziemi wieluńskiej.

²⁴ T. Waga, *Krótkie zebranie historii i geografii Polskiej*, Supraśl 1767. Książka nie znajduje się obecnie w zbiorach Biblioteki Kórnickiej. Brak informacji o tym, czy kiedyś w nich była.

W strefie A umieszczono skwadrowany herb Orzeł Biały z Pogoni, podklejony niebieskim kartką papieru, ukoronowany koroną zamkniętą, poniżej, w tarczy florenckiej, znajduje się Orzeł Biały Zygmunta Starego, za nim na trzecim miejscu widnieje Pogoń, nad którą umieszczono wyciętą z niebieskiego papieru mitrę księcia.

W strefie znajdującej się następująco herby województw: poznańskiego (nr 1), kaliskiego (nr 2), sieradzkiego (nr 3), ziem: wielkopolskiej (nr 4), łeczyckiej (nr 5), województw: brzesko-kujawskiego (nr 6), inowrocławskiego (nr 13), ziemi dobrzyńskiej (nr 14), województwa płockiego (nr 15), mazowieckiego (nr 16), ziemi liwskiej (nr 17), województwa rawskiego (nr 18), ziemi drukkiej (nr 25), województw: chełmskiego (nr 26), malborskiego (nr 27), inflanckiego (nr 29), kurlandzkiego (nr 30). Herby te, poza numerami 29 i 30, oznaczają ziemie zaliczane do Wielkopolski. Ostatnie dwa związane ze strefą D.

W strefie znajdują się herby reprezentujące ziemie należące do Małopolski. To kolejno: herb województwa krakowskiego (nr 7), ziemi oświęcimskiej (nr 8), Zatorskiej (nr 9), województw: sandomierskiego (nr 10), lubelskiego (nr 11), podlaskiego (nr 12), województwa podlaskiego (nr 19), ruskiego (nr 20), ziemi przemyskiej (nr 21), halickiej (nr 22), województwa chełmskiego (nr 23), bełskiego (nr 24), wołyńskiego (nr 31), podolskiego (nr 32), braclawskiego (nr 33), kijowskiego (nr 34), kijowskiego (nr 35), czernichowskiego (nr 36).

Strefę D wypełniają herby z terenu Wielkiego Księstwa Litewskiego²⁶: województwa wileńskiego (nr 37), trockiego (nr 38), księstwa żmudzkiego (nr 39 i 40), Wielkiego Księstwa Litewskiego (nr 42 i 43), księstwa smoleńskiego (nr 45), województw: smoleńskiego (nr 46), połockiego (nr 47), nowogrodzkiego A (nr 48), nowogrodzkiego B (nr 49), litewskiego (nr 50), brzesko-litewskiego (nr 51), mściśławskiego (nr 52), Wielkiego Księstwa Mińskiego (nr 53). Strefa ta jest niekompletna. W czterech miejscach (nr 41, 44, 54, 55) znajdują się puste pola. Nie ma tam naklejonych rycin, ani też naszkicowanych tarcz, aczkolwiek widać ślady po wymazanych podpisach.

Ostatnie pięć herbów (strefa E) nie jest omawianych w pracy ks. Teodora Wagi. Nie należą one również bezpośrednio do podziału administracyjnego Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Owe herby oznaczają następujące podpisy: województwo multańskiego (nr 56), Księstwo Słupskie (nr 57), Piastów Śląskich (nr 58)²⁷, zakonu krzyżackiego (nr 59), Prus Książęcych (nr 60).

AUTORSTWO I CZAS POWSTANIA PROJEKTU TABLICY HERALDYCZNEJ

Omawiana tablica heraldyczna wydaje się być bezpośrednio związana z inicjatywami heraldycznymi Tytusa Działyńskiego²⁸. Po pierwsze wpisuje się w jego zainteresowania badawcze, oscylujące wokół Jagiellonów i Rzeczypospolitej za ich rządami. Założyciel Biblioteki Kórnickiej był doskonałym znawcą heraldyki, o czym świadczą liczne zachowane notatki²⁹. Wiadomo również, że przygotowywał się do wydania dużej pracy dotyczącej panowania Zygmunta Augusta³⁰, a także publikacji „Piastów i Jagiellonów heraldyczne zabytki”³¹. Nie bez znaczenia jest także fakt, że szkice herbów wykorzystanych na tablicy heraldycznej także znajdują się w notatkach heraldycznych Tytusa Działyńskiego. Przesądającym jednak faktem, świadczącym o tym, że pomysłodawcą owego projektu był Tytus Działyński, wydaje się jednak być to, że herby umieszczone w strefie A wykorzy-

²⁶ Ibidem, s. 355.

²⁷ Precyzując, jest to herb Piastów dolnośląskich; patrz M. Kaganiec, *Heraldyka Piastów Śląskich 1146 – 1707*, Katowice 1992, s. 31–40.

²⁸ Najważniejszą inicjatywą heraldyczną Tytusa Działyńskiego były zespoły herbów w zamku w Kórniku. Można podzielić je na te o treści prywatnej (dotyczyły głównie właścicieli zamku w Kórniku), oraz o treści patriotycznej (zespół herbów z Sali Jadalnej, oraz z Sali Mauretańskiej). Poza tym hrabia Działyński dbał o to, aby jego wydawnictwa wzbogacone były o ryciny – także o treści heraldycznej. Nie można również zapomnieć o jednorazowych inicjatywach, jak np. wydaniu medalionów Bony z okazji rocznicy przyłączenia Mazowsz [patrz. listy do Antoniego Oleszczyńskiego z kwietnia 1860 roku, Mf 6702]; patrz S. K. Potocki, B. Wysocka, *Tytus Działyński 1796-1861*, Kórnik 2002, s. 56 i dalsze; M. Kośka, *Adam Tytus Działyński. Karol Marcinkowski* Warszawa 2003, s. 97 i dalsze.

²⁹ Wspomniana jużteczka o sygnaturze BK 07484.

³⁰ Patrz BK 07478.

³¹ A. Chyczewska, *Polonica Adama Pilińskiego*, PBK, Z. 9-10: 1968, s. 132.

stano także w trzech wydawnictwach hrabiego Działyńskiego: *Źródłopismach do Dziejów Unii Korony Polskiej i W. X. Litewskiego*, pracy Mikołaja Reja *Zwierzyniec, w którym rozmaitych stanów ludzi, zwierząt, i ptaków, kształty, przypadki, i obyczaje, są właśnie wypisane, zwłaszcza tu czasom dzisiejszym naszym niejako przypadające*, a także wydaniu dzieła Stanisława Orzechowskiego *Policya Królestwa Polskiego na kształt aristotelowsowych polityk wpisana i na świat dla dobra polskiego trzema księgami wydana*. Wszystkie te publikacje były przygotowywane przez Tytusa Działyńskiego, który dokładał wszelkich starań, aby szata graficzna stała na najwyższym poziomie³².

Trudo ustalić, kto wykonywał zamówione przez Tytusa Działyńskiego ryciny. Albert Vogel, który sygnował Pogoń nie występuje w literaturze. Dlatego też konieczne będą w tym względzie dalsze badania. Bogumiła i Marceli Kosmanowie w swojej pracy wspominają, że w latach 1858-1864 pracował dla Tytusa Działyńskiego snycerz i drzeworytnik Andrzej Dudrak, który miał przygotować dla niego drzeworyty do „Insignia seu clenodia Regni Poloniae” Jana Długosza, *Zwierzynca* Mikołaja Reja, oraz VIII tomu „Acta Tomiciana”³³. W omawianym już *Zwierzynca* znajduje się wiele elementów wykorzystanych w planie tablicy heraldycznej (m. in. rycina herbu Księstwa Słupskiego). Dlatego też można wysunąć tezę, że Andrzej Dudrak był autorem także pozostałych rycin. Aczkolwiek jest to teza nie posiadająca potwierdzenia w źródłach.

Kwestia czasu powstania wydaje się być bardziej skomplikowana, ponieważ brak jest jednoznacznej wzmianki datującej omawiany projekt. Można jednak wskazać na pewne daty graniczne, które uściślają możliwy czas powstania tablicy. Pierwszą z nich jest marzec 1859 roku, kiedy to Cecylia Działyńska pisze o odnalezionym, bogato ilustrowanym rękopisie „Klejnotów” Długosza. Nie znamy daty pojawienia się w Kórniku wszystkich odbitek wykonanych przez Adama Pilińskiego, ale z kolejnych listów Cecylii wynika, że pierwsza partia materiału była przesłana w maju³⁴. Skoro więc na tablicy heraldycznej występują ryciny ewidentnie wzorowane na ilustracjach z owego paryskiego rękopisu Długosza, można uznać, że owa tablica nie mogła powstać przed rokiem 1859. Oczywiście trzeba sobie zdawać sprawę z tego, że zaproponowana data nie może być traktowana ostatecznie, zainteresowania heraldyczne Tytusa Działyńskiego sięgają jeszcze

³² H. Chłopocka, *Edytorstwo naukowe Tytusa Działyńskiego*, PBK, Z. 12: 1976, s. 89.

³³ Andrzej Dudrak (1835–1873), w latach 1858 – 1864 pracował w Bibliotece Kórnickiej, na koszt Tytusa Działyńskiego kształcił się w Berlinie. W lutym 1864 roku wyjechał do Krakowa, gdzie zmarł. W zbiorach Muzeum Narodowego w Krakowie znajduje się 12 rysunków jego autorstwa.; patrz B. Kosman, M. Kosman, *Tytus Działyński i jego dzieło*, Wrocław 1978, s. 87; E. Lępkowski, *Dudrak Andrzej*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, T. V, s. 449.

³⁴ List z Paryża, 2 maja 1859, mf 6676 (BK 07330).

czasów młodości. W związku z czym trudno wskazać jednoznacznie na moment pojawienia się w jego planach stworzenia omawianej tablicy.

Za datę skrajną należy uznać rok śmierci Tytusa Działyńskiego – 1861. Jan Działyński po śmierci ojca borykał się z problemami finansowymi, na pewien czas musiał emigrować z kraju³⁵. Dlatego też kilka cennych projektów – w tym wspomniana już praca o Zygmuncie Auguście – nie zostało ukończonych. Zapewne tak też los spotkał omówioną tablicę heraldyczną, która w roku 1861 była jeszcze w fazie wstępnej.

³⁵ A. Mężyński, *Jan Działyński 1829–1880*, Kórnik 2002.

ANEKS

WYKAZ HERBÓW Z PROJEKTU TABLICY HERALDYCZNEJ³⁶

1. W. Poznańskie
2. W. Kaliskie
3. W. Sieradzkie; nad herbem: *Lew nie jest dość biały – pole ma być czerwone*
4. *a nie żółte; pole orła powinno być złote, łap nie powinien mieć żółtych [...]*³⁷
5. Z. Wieluńska
6. Z. Łęczycka
7. W. Brzesko – Kujawskie
8. W. Krakowskie
9. Z. Oświęcimska
10. W. Lubelskie
11. W. Sandomierskie
12. W. Lubelskie
13. W. Podlaskie A
14. W. Inowrocławskie
15. Z. Dobrzyńska
16. W. Płockie
17. W. Mazowieckie; brak ryciny, szkic: tarcza herbowa dwudzielna w słup, tło w pasy pochylone w prawą stronę, w środku napis: *orzeł*
18. Z. Liwska; brak ryciny, szkic: tarcza herbowa dwudzielna w słup, tło w pasy pochylone w prawą stronę, w środku napis: *pół niedźwiedź, pół orzeł*
19. W. Rawskie
20. W. Podlaskie B; brak ryciny, szkic: tarcza herbowa dwudzielna w słup, tło w pasy pochylone w prawą stronę, w środku napis: *pogoń lit. i Orzeł Biały*
21. W. Ruskie, notatka: *falszywe pole*
22. Z. Przemyska
23. Z. Halicka
24. W. Chełmskie
25. W. Bełskie
26. Z. [Drucka]
27. W. Chełmińskie; notatka: *orzeł czarny*
28. W. Malborskie
29. W. Pomorskie; brak ryciny; szkic: tarcza herbowa, dwudzielna w słup, tło w pasy pochylone w prawą stronę, w środku pola napis: *Pomorskie*
30. Inflanckie

³⁶Podpisy pod herbami zgodne z oryginałem. Dopiski zapisane kursywą.

³⁷Wyraz nieczytelny.

31. Kurlandzkie
 32. W. Wołyńskie
 33. W. Podolskie
 34. W. Braclawskie
 35. W. Kijowskie A.
 36. W. Kijowskie B.
 37. W. Czernichowskie
 38. W. Wileńskie; brak ryciny, szkic: pusta tarcza herbowa
 39. W. Trockie, brak ryciny, szkic: tarcza herbowa dwudzielna w słup, w polu napis: *pogoń w czerwonym polu tarczy* [...] ³⁸
 40. X. Żmudzkie
 41. X. Żmudzkie
 42. Puste pole
 43. W. X. Litewskie
 44. W. X. Litewskie
 45. Puste pole
 46. X. Smoleńskie
 47. W. Smoleńskie
 48. W. Połockie, brak ryciny; szkic: tarcza herbowa, w polu napis: *Pogoń*
 49. *w białym polu*
 50. W. Nowogrodzkie A; brak ryciny, szkic: tarcza herbowa, w polu napis: *Anioł czarny z Pogoń*
 51. Nowogrodzkie B.
 52. W. Witebskie; brak ryciny, szkic: tarcza herbowa, w polu napis: *Pogoń*
 53. W. Brzeskie Litewskie; brak ryciny, szkic: tarcza herbowa, w polu napis: *Pogoń błękitne*
 54. W. Mściśławskie; brak ryciny, szkic: tarcza herbowa, w polu napis: *Pogoń na żółtej chorągwi*
 55. W. X. Mińskie; brak ryciny, szkic: tarcza herbowa, w polu napis: *Pogoń w cielistym kolorze*
 56. Puste pole
 57. Puste pole
 58. W. Mułtańskie
 59. X. Słupskie
 60. Piastów Śląskich
 61. Krzyżacki
 62. Prusy Książęce; przy rycinie znajduje się notatka: *pole zmienić*
- Dodatkowo występują jeszcze trzy, niepodpisane i nieponumerowane herby w centralnym, pionowym pasie: herb Rzeczypospolitej, orzeł Zygmunta Starego, Pogoń.

³⁸ Wyraz nieczytelny.

ABSTRACT

ALEKSANDRA LOSIK-SIDORSKA

Kórnik Library

**A PROJECT OF A HERALDIC TABLET FROM THE COLLECTION
OF THE KÓRNIK LIBRARY**

In the Moorish Hall of Kórnik Castle there is a group of 12 stucco coats of arms, situated according to the programme developed by Tytus Działyński, owner of the residence. Another 34 coats of arms painted on canvas were meant to be put on the northern wall of the hall. This article contains a new, much improved in comparison to the previous ones, description of the whole set, as well as an attempt to reconstruct the process of its creation and analyze the ideas standing behind its design. Thanks to the research it was possible to identify the graphics used as models by Działyński, describe the various stages of his work, point out what was never finished and above all to propose a new and in-depth interpretation of the ideological message embedded in the whole set. It seems that Działyński intended to depict the history of Poland in its golden age by the use of the coats of arms. Those 34 missing coats of arms of the voivodeships of the Polish-Lithuanian Commonwealth were meant to be the most important of all and their absence makes it impossible to understand Działyński's intentions.